

ДЕМОКРАТИЧНИ ЛИ СА НАРОДНИТЕ СЪБРАНИЯ В РИМ? НЯКОЛКО АРГУМЕНТА СРЕЩУ ПОЛИБИЙ

Александра Димитрова¹

ARE ROMAN POPULAR ASSEMBLIES DEMOCRATIC? SOME ARGUMENTS AGAINST POLYBIUS

Alexandra Dimitrova

Abstract: Polybius is well-known for his Sixth book depicting the Roman state of the 3rd and 2nd centuries BC as a unique mixed government combining the best elements of monarchy, aristocracy and democracy. With the monarchical element represented by the two consuls, the aristocratic element projected by the Senate and popular assemblies as a democratic institution, it all seems an elaborated and logical explanation of the mid-Republican Rome. But is it true? The aim of this text is to check if the Roman popular assemblies up to the time of Polybius were really democratic in the sense of Aristotle. The narratives of Cicero, Livy and Dionysius of Halicarnassus do not support any notion of Aristotelian democracy in the organization and procedures of the Roman popular assemblies.

Keywords: Polybius, Aristotle, democracy, comitia, Republican Rome.

В Шеста книга на своята *Всеобща история* елинистическият историк Полибий (201 – ок. 188 г.пр.Хр.) прекъсва историографското си изложение, за да направи един политологичен екскурс: описание на римската политическа система, съпроводено с дидактически оцветен коментар. Писателят подчертава, че това отклонение е целенасочено, тъй като изясняването на римската политическа система е една от главните цели на неговия труд, защото само така могат да бъдат разбрани причините, поради които за по-малко от петдесет години довчера никому неизвестният народ от Лациум е успял да завладее целия цивилизован свят (Polyb. VI, 3, 3.). Полибий

¹ **Александра Димитрова** – докторант по латинска литература към Катедра „Класическа филология“ на Факултета по класически и нови филологии (ФКНФ) на СУ „Св. Климент Охридски“, e-mail: adimitrova89@gmail.com

е убеден, че успехът или неуспехът на дадена държава в политическо или военно отношение е дълбинно обусловен от нейната политическа уредба. Тази идея е класическа в гръцкия свят – започва още с Херодот, който обяснява победата на Атина над Персия по време на Гръко-персийските войни с това, че атиняните като свободни хора, живеещи в демократична държава, са победили многократно превъзхождащите ги по численост перси, защото последните били роби на великия цар и не воювали смело, тъй като бездруго не разполагали със свобода, която да се боят да загубят. Впоследствие Платон и Аристотел, водени от същата идея, а именно, че политическото устройство предопределя битието на държавата, съставят своите проекти за идеалната обществена система. По времето на Полибий това схващане се приема аксиоматично, включено е в канона на школските знания и е неотделима част от мисленето на образования човек.

Друга аксиома, върху която Полибий базира разсъжденията си, е тази, че смесените форми на политическо устройство са по-добри и по-стабилни в сравнение с изчистените. Чистите форми на държавна уредба, които Полибий споменава, са шест – три справедливи (*царство, аристокрация и демокрация*) и три развалени техни варианта (*тирания, олигархия и охлокрация/хейрокрация*) (Polyb. VI, 3, 2–3). Първият автор, който споменава тази структура на политическите системи, е Херодот (Hdt. III, 80–82). Той обаче не разграничава по същество царската власт и тиранията, тъй като за него всяка еднолична власт има тирански характер, без значение от титлата. Платон споменава тези политически устройства в различни свои съчинения, но най-концентрирано коментира темата в *Държавникът* (Plato, *Politikos*, 291 d-e). В своя завършен и дефиниран вид схемата се появява в *Политика* на Аристотел (Aristot. *Pol.* 1279a–1279b), където той говори за три правилни (*царство, аристокрация и политейя*) и три „изродени“ държавни устройства (*тирания, олигархия и демокрация*). Отделно от това цялата *Политика* е пропита с идеята, че добрата държава трябва да съвместява някои олигархични и някои демократични черти. Макар че, когато описва схемата на държавните устройства Аристотел използва олигархия и демокрация, за да обозначи изродените устройства, в целия текст те служат по-скоро като технически термини, означаващи съответно: олигархия – „управление на богатите“, и демокрация – „управление на бедните“ (Aristot. *Pol.* 1279b).

Съпвайки върху възходящата към Аристотел интелектуална традиция, Полибий отстоява тезата, че смесените държавни уредби са по-добри от изчистените, защото изчистените носят в самата си същност кълновете на своето последващо разрушение. Историкът обяснява, че заради своята нестабилна природа изчистените държавни устройства по необходимост се преливат от едно в друго в естествен кръговрат: *монархия/царство – тирания – аристокрация – олигархия – демокрация – охлокрация/хейрокрация* (Polyb. VI, 5–9). Тази идея също не е нова при него, а е коментирана от Платон в Осма книга на *Държавата* и от Аристотел в Трета книга на *Политика*.

Според Полибий, за да бъде едно държавно устройство истински добро, то трябва да бъде не просто смесено, но и добре балансирано, *подобно на добре уравновесен плавателен съд* (Polyb. VI, 10, 11). Именно такава е политическото устройство на Рим, както го вижда Полибий. То съвместява чертите на монархията, олицетворявана от консулите, на аристокрацията, представлявана от прерогативите на Сената, и на демокрацията, чиито характеристики историкът съзира във властта на народните събрания (Polyb. VI, 12–14).

Полибий изброява следните прерогативи на римските народни събрания: определят почестите и наказанията над римските граждани, утвърждават международните договори, имат последната дума по въпросите за мира и войната (Polyb. VI, 14). Не оспорваме, че римските народни събрания се произнасят по тези въпроси, но възниква въпросът дали именно тези са признаците, дефиниращи действителната демокрация според определенията на Аристотел.

Базовото определение за „*демокрация*“ у Аристотел е „*управление на бедните*“, както вече се каза. То има следните отличителни черти (Aristot. *Pol.* 1290a–1293b):

1. Правото да избират и да бъдат избирани имат и по-бедните граждани; обратното – граждански права да имат по-малко и по-богатите граждани е принцип на олигархията.

2. Механизмите за встъпване в магистратски длъжности са чрез избори и чрез жребий; при олигархията решаващи са цензът и наследствеността.

3. Фактическото участие на повече хора в народните събрания се насърчава всячески, главно чрез заплащане на т.нар. диета – су-

ма, която да покрива дневната издръжка на принудения да се откъсне от стопанската си работа гражданин. При олигархията участието не се насърчава, а неучастието се облага с глоба.

Предстои да разгледаме фактичното функциониране на римските народни събрания, така както го виждаме в историческите извори и да преценим доколко то се вмести в изброените по-горе Аристотелови критерии.

Една от двете основни форми на народни събрания в републикански Рим са центуриатните комиции. Римските автори свързват създаването на центуриатните комиции с времето на Сервий Тулий в средата на VI в. пр.Хр. (Liv. I, 43, 1–9). Двамата водещи принципа на центуриатните комиции са:

1. Разделяне на гражданите на класи според техния имуществен ценз и

2. Непряко гласуване в предварително определени избирателни единици – центурии, които подават по един глас според мнозинството от гласовете на гражданите във всяка от тях. Според Тит Ливий (Liv. I, 43, 1–9) и Дионисий Халикарнаски (Dion. Halicarn. IV, 16, 1–18, 3) всички граждани в центуриатните комиции са разделени на седем имуществени класи – класа на конниците и шест класи за гражданите, които се сражават като пехотинци, като първа класа е определена за гражданите с най-голямо, а шеста класа – за гражданите с най-малко имущество. Общият брой на центуриите според запазените текстове е 193 (Liv. I, 43, 1–9; Dion. Halicarn. IV, 16, 1–18, 3) или 195 според някои изследователи (Sumner 1960, 154–155; Staveley 1962, 302–304). Според първоначалната уредба на центуриатните комиции до средата на III в. пр.Хр. класата на конниците разполага с 18 центурии (т.е. 18 гласа), а първата имуществена класа разполага с 80 центурии, или 80 гласа, което дава възможност на двете най-състоятелни групи римски граждани да получат необходимото мнозинство, в случай че гласуват единодушно (Liv. I, 43, 1–9). Първата класа получава според Ливий 82, според Дионисий 80 центурии. (Liv. I, 43, 1–2; Dion. Halicarn. IV, 16, 1–2). Втора класа получава 20 центурии според Ливий и 22 центурии според Дионисий (Liv. I, 43, 4; Dion. Halicarn. IV, 16, 3). Трета класа получава 20 центурии и според

дватама автори (Liv. I, 43, 5; Dion. Halicarn. IV, 16, 4). Четвърта имуществена класа получава според Ливий 20, според Дионисий 22 центурии (Liv. I, 43, 6; Dion. Halicarn. IV, 17, 1). Пета имуществена класа – 32 според Ливий и 30 според Дионисий (Liv. I, 43, 7–8; Dion. Halicarn. IV, 17, 2–3). Шестата класа, т.е. пролетариите има само една центурия и според двамата. (Liv. I, 43, 8; Dion. Halicarn. IV, 18, 3).

Съществува предположението, че разказът за първоначалното устройство на центуриатните комиции във времето на цар Сервий Тулий в текстовете на Дионисий Халикарнаски и Тит Ливий са почерпани от късните аналити, които на свой ред са ползвали като източник на информация политически памфлет от времето на Сула, публикуван, за да оправдае Суланската реформа на народните събрания като възстановяване на древната уредба от времето на Сервий Тулий. Възможно е негов автор да е Луций Корнелий Сизена, книжовник от поколението на младите аналити от етруски произход, осиновен в рода на Корнелиите (Richardson Santangelo 2014, 98).

При възприетата в центуриатните комиции традиция за последователно гласуване по центурии вотът се прекратява веднага след достигане на просто мнозинство по поставения проблем – избор на магистрати, обявяване на война и сключване на мир, приемане на закони, съд над римски граждани, даване на римско гражданство. Центуриите на втора имуществена класа се викат в определеното за гласуване място от ръководещия гласуването магистрат само ако центуриите на конниците и първа имуществена класа не са постигнали единодушие по поставения на гласуване въпрос (Liv. I, 43, 11).

Античните автори отбелязват, че традиционно гласуването на центуриите старша възраст предопределя вота на центуриите младша възраст (Liv. XXVI, 22, 1–15). Всяка имуществена класа е разделена на центурии младша възраст (*iuniores*) – граждани от 17–18 до 45 години, и граждани старша възраст (*seniores*) – над 45 години. Разделянето на младша и старша възраст се правело за военни цели, ако вярваме на обясненията на Дионисий Халикарнаски и Тит Ливий – войниците младша възраст са подвижната войска, а мъжете в старша възраст охраняват крепостите (Dion. Halicarn. IV, 16, 1–17, 4). Използването на така описаната система на центуриатните комиции като ре-

ална военна организация остава съмнително заради крайно неравномерната численост на центуриите в различните имуществени класи.

В III и II в. пр. Хр. гласуването в римските народни събрания традиционно започва с избирането по жребий на т. нар. *прерогативна центурия* (*centuria prerogativa*), която гласува първа и много често предопределя вота на останалите центурии, което още повече намалява възможността за демократичен в Аристотеловия смисъл на думата вот (Liv. X, 22, 1; Liv. XXIV, 9, 3; Liv. XXVI, 22, 1; Liv. XXVII, 6, 1, Hall 1964, 278–282).

До гласуване на пролетариите, или най-бедните граждани от шеста имуществена класа, обединени в една центурия, може да се стигне само при разделяне по равно на гласовете на всички останали имуществени класи – крайно рядка възможност в доминираната от влиятелни сенаторски родове римска политическа действителност (Liv. I, 43, 11). Запазените текстове за периода до средата на III в. пр. Хр. не посочват изрично нито един пример за решение, което е било взето с решителния вот на единствената центурия на пролетариите. На практика правото на глас на римските граждани с най-малко имущество остава по-скоро теоретично и това е добре известно на римските автори и открито коментирано от Цицерон в трактата му *За държавата: easque ita disparavit ut suffragia non in multitudinis sed in locupletium potestate essent* (Cic. *De re publica* II, 39). Така създателите на центуриатните комиции от края на римската монархия и първите два века на т. нар. републиканска епоха предават мнозинството от гласовете на малцинството от гражданите, а политическата тежест на гласа на отделните римски граждани в центуриатните комиции остава силно неравномерна и в пряка зависимост от имуществения ценз (Liv. I, 43, 10–11).

Центуриатните комиции обаче не са единствената форма на римски народни събрания в периода на ранната и средната република. Текстовете на гръцките и римските автори споменават неведнъж и трибутните комиции, или римското народно събрание, организирано по териториални триби. Свалянето на монархията заварва Рим с 21 териториални триби, 4 от които са градски и 17 – селски триби (Dion. Halicarn. VII, 64, 6). На пръв поглед изглежда, че трибутните комиции,

в които гражданите гласуват на териториален принцип без отчитане на техния имуществен ценз, са по-демократична форма на народни събрания от гледна точка на разбирането за демокрация на Аристотел и Полибий. Но практическата организация на трибутните комиции опровергава подобно обяснение. Общият брой на трибите в средата на III в. пр. Хр. достига 35, но от тях 21 са стари триби (Liv. I, 43, 12). Някои от първоначалните триби дори носят родови, а не географски названия – Клавдия (Liv. II, 16, 4–6), Хорация, Корнелия, Папирия (Taylor 1957, 349). При гласуването в трибутните комиции, едновременно или последователно (Hall 1964, 283–290), за мнозинство са били необходими гласовете на 18 триби. Но във времето на Полибий, през II в. пр. Хр. старите триби все още запазват своите скромни размери от края на царската и началото на републиканската епоха и с напредъка на римските завоевания в Италия през IV и първата половина на III в. пр. Хр. са създадени 14 големи селски триби за новите римски граждани (Liv. VI, 5, 8; Liv. VII, 15, 12; Liv. VIII, 17, 11; Liv. IX, 20, 6; Liv. X, 9, 14, Taylor 1960, 47–68). При непрякото гласуване на гражданите в рамките на техните триби и следване на принципа „една триба – един глас“, както и при неравномерното население на трибите с преимущество на старите триби, на практика се дава предимство на старите римски граждани от старите и близко разположени до Рим триби пред новите и отдалечени от Рим римски граждани в Италия.

Наследените от зората на републиканската епоха центуриатни и трибутни комиции обаче не остават замръзнали в първоначалния си вид. В средата на III в. пр. Хр. е проведена реформа на римските народни събрания, при която на практика е извършено сливане на центуриатните и трибутните комиции, като броят на центуриите от центуриатните комиции е увеличен и синхронизиран с броя на 35-те териториални триби от трибутните комиции (Staveley 1953, 1–33; Nicholls 1956, 225–254; Taylor 1957, 337–354; Sumner 1960, 136–156; Staveley 1962, 299–314; Nicholls 1964, 102–105; Grieve 1985a, 417–429; Grieve 1985b, 278–309). Вероятни автори на тази реформа са цензорите в 241 г. пр. Хр. Марк Фабий Бутеон и Гай Аврелий Кота (Nicholls 1956, 249). Крайно оскъдните сведения в античните текстове

по проблема пречат да се състави точна схема за разпределението на центуриите по триби, но в трактата си *За държавата* Цицерон заявява открито, че в римските народни събрания и след проведената реформа мнозинството от гласовете на центуриите продължава да принадлежи на най-богатите граждани (Cicero, *De re publica* 2, 39–40) Разночетения в ръкописите на Цицероновия текст не позволяват категорично да се установи новият брой на центуриите след реформата, но според някои модерни изследователи центуриите на първата имуществена класа са намалени от 80 на 70 и за достигането на мнозинство вече е бил необходим единодушен вот не само на конниците и първата имуществена класа, но също и известен брой гласове от втора имуществена класа (Nicholls 1956, 227; Sumner 1960, 141).

Така се запазва:

1. Мнозинство на гласовете за малцинство, макар и по-голямо, от заможни граждани,
2. Различна тежест на гласовете на гражданите от различните имуществени класи и
3. Непряко гласуване в рамките на разпределените по триби центурии.

Затова дори и в реформираното римско народно събрание от III–II в. пр. Хр. не могат да се открият реални елементи на заявената от Полибий демокрация. Трудно се съчетава с Полибиевите представи за народните събрания като демократичен елемент в римската държавна уредба и традиционната норма народните събрания да не обсъждат и изменят внесените предложения и кандидатури, а само да гласуват с одобрение или неодобрение. Практиката на римската държава познава и събранията за обсъждане на важни държавни решения (*contiones*) под председателството на магистрат, но римляните не гледат на тези предварителни събрания като на част от народните събрания, които се свикват единствено за одобряване или отхвърляне на вече изработени решения (Liv. XXXI, 7, 1; Grieve 1985b, 287).

С увеличаването на броя на римските граждани през IV и особено през III в. пр. Хр. практическото упражняване на правото на глас на много от отдалечените от града Рим римски граждани става, ако не невъзможно, то поне силно затруднено. Разходите за пътуване до Рим и участието в народните събрания не се заплащат.

Липсват надеждни сведения за отдалечено гласуване на римски граждани и съобщаване на резултата в Рим от техен пратеник до времето на Полибий.

Личното гласуване на отдалечените от Рим римски граждани е било затруднено не само заради необходимото пътуване, но и заради техния брой – над двеста хиляди души в III и първата половина на II в. пр.Хр. според цензовите числа (Liv. X, 47, 2; Polyb II, 24; Liv. XXXVIII, 36, 5–10; Liv. XLII, 10, 1–5). Настаняването им в Рим е сериозен логистичен проблем и използваните за свикване на народни събрания места – т.нар. комициум (*comitium*) – римският форум, Капитолия и Марсово поле не подсказват редовното събиране на няколко стотин хиляди души по време на народните събрания (Liv. 25, 3, 14–16).

Изворите ни оставят с впечатлението, че голяма част от римските граждани, особено отдалечените от град Рим, на практика не гласуват, макар да разполагат с *ius suffragii*. Това още повече засилва влиянието на могъщите Сенаторски *gentes* и ограничава силно, ако не и премахва, всякаква демократична представителност, разбираана в смисъла на Аристотел.

Не на последно място, сенатът може практически да отмени и повтори всяко гласуване на народно събрание както на основание на лоши поличби, така и с открито политическо решение (Liv. 31, 6, 3–8, 1).

На базата на горните наблюдения, можем да заключим, че в републикански Рим бедните граждани реално нямат възможност нито да упражняват правото си на глас, нито получават достъп до магистратски длъжности. Наред с това няма данни присъствието им в комициите да е било насърчавано по какъвто и да било начин. Не бива да се забравя също, че цензът задава структурата на римското общество и държава. Казаното дотук ни позволява да заключим, че демократичният характер, който Полибий приписва на римските народни събрания, е имажинерен. Причините за това могат да се търсят в инерцията, която образователната традиция задава. За да обясни на своята гръцка аудитория главоломния успех на римляните на международно-политическата сцена, той трябва да докаже, че римската политическа система е най-добрата от създадените до мо-

мента. За целта той, подхождайки по-скоро кабинетно и академично, изгражда образа на стройно организираната римска република, при която трите основни държавни уредби се преливат една в друга в съвършена хармония. Не бива да се забравя също, че *Всеобща история* на Полибий е замисляна и като школко четиво, където подобни изчистени обяснения се предпочитат.

ЛИТЕРАТУРА

Герджиков 1995: А. Герджиков (прев.). Аристотел. Политика. София.

Grieve 1985a: Lucy Grieve. Livy 40.51.9 and the Centuriate Assembly. – In: *The Classical Quarterly*, Vol. 35, No. 2, pp. 417–429, <https://www.jstor.org/stable/639072>, 10-11-2018 14:10 UTC

Grieve 1985b: Lucy Grieve. The Reform of the “Comitia Centuriata”. – In: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 34, H. 3 (3rd Qtr., 1985). S. 278–309, <https://www.jstor.org/stable/4435929>, 10-11-2018 14:11 UTC

Hall 1964: Ursula Hall. Voting Procedure in Roman Assemblies. – In: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 13, H. 3. S. 267–306, <https://www.jstor.org/stable/4434842>, 11-11-2018 16:23 UTC

Jacoby 1885: Karl Jacoby (ed.). Dionysii Halicarnasei Antiquitatum Romanarum quae supersunt, Vol I–IV. In Aedibus B.G. Teubneri. Leipzig.

Nicholls 1956: J. J. Nicholls. The Reform of the Comitia Centuriata. – In: *The American Journal of Philology*, Vol. 77, No. 3, pp. 225–254, <https://www.jstor.org/stable/292288>, 10-11-2018 14:12 UTC

Nicholls 1964: J. J. Nicholls. Cicero De re publica 2. 39–40 and the Centuriate Assembly. – In: *Classical Philology*, Vol. 59, No. 2, pp. 102–105, <https://www.jstor.org/stable/265492>, 10-11-2018 14:03 UTC

Richardson, Santangelo 2014: James H. Richardson, Federico Santangelo. The Roman Historical Tradition: Regal and Republican Rome, Oxford University Press.

Staveley 1953: E. S. Staveley. The Reform of the Comitia Centuriata. – In: *The American Journal of Philology*, Vol. 74, No. 1, pp. 1–33, <https://www.jstor.org/stable/292584>, 10-11-2018 14:12 UTC

Staveley 1962: E. S. Staveley. Cicero and the Comitia Centuriata. In: *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 11, H. 3. S. 299–314, <https://www.jstor.org/stable/4434749>, 10-11-2018 14:09 UTC

Sumner 1960: G. V. Sumner. Cicero on the Comitia Centuriata: De Re Publica, II, 22, 39–40. – In: *The American Journal of Philology*, Vol. 81, No. 2, pp. 136–156, <https://www.jstor.org/stable/292328>, 10-11-2018 14:09 UTC.

Taylor 1957: Lily Ross Taylor. The Centuriate Assembly before and after the Reform. – In: *The American Journal of Philology*, Vol. 78, No. 4, pp. 337–354, <https://www.jstor.org/stable/291723>, 10-11-2018 14:11 UTC

Taylor 1960: Lily Ross Taylor. The Voting Districts of the Roman Republic. The Thirty-five Urban and Rural Tribes. Rome.

Weissenborn, Müller 1898: W. Weissenborn, H. J. Müller (ed.). Titi Livi ab urbe condita libri editionem primam curavit Guilelmus Weissenborn editio altera auaam curavit Mauritius Mueller. Pars I. Libri I–X. Editio Stereotypica. Leipzig: Teubner.